

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

This document was created using
Smart PDF Creator
To remove this message purchase the
product at www.SmartPDFCreator.com

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده علوم انسانی ، گروه علوم قرآن و حدیث
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش علوم قرآن و حدیث

عنوان :

بررسی مبانی قرآنی و روایی مناجاه الشاکرین

استاد راهنما :

دکتر سید محمد رضوی

استاد مشاور :

دکتر احمد رضا غائی

پژوهشگر :

فاطمه جاوید پور

تابستان ۱۳۹۰

ساحت قطب عالم امکان حضرت صاحب الزمان عجل الله تعالی فرجه

الشریف و اجداد طاهرین ایشان علی الخصوص زینت عابدان و سید سجدہ کنندگان

حضرت امام سجاد علیہ السلام به امید پذیرش از جانب آن بزرگواران.

”من لم یسکر المخلوق لم یسکر الخالق“

چه زیبا و باسکوه است تشکر از خالق که مایه فروزش چراغ علم و دانش است

و سپاس از بندگان نیکش را، سپاسگذاری از خود می داند. پس به رسم ادب در پیشگاه

چنین معبودی، از تمام کسانی که در این پژوهش، این کمترین رایاری رسانده اند، علی

الخصوص، همسر مهربانم، تشکر و قدردانی می نمایم.

و سپاس فراوان از اساتید ارجمند و بزرگوار می که در این راه، مشعل دار این حقیر

بوده اند که ”من علمنی حرفا، فقد سیرنی عبدا“.

« وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ^۱ »

« و جن و انس را جز برای این که مرا بپرستند، نیافریدیم . »

هدف آفرینش ، عبادت حضرت باری تعالی است و از بهترین روش های عبادت او دعا است . دعا

کیمیایی است که ائمه اطهار (ع) جهت قرب به ذات حضرت اله به دست ما داده اند.

مناجات خمس عشره از بهترین ادعیه منقول از امام چهارم (ع) است که مشتمل بر پانزده مناجات

است که در این رساله مناجات الشاکرین بررسی شده است . ابتدا شرایطی که امام چهارم سیدالسااجدین

زین العابدین (ع) در آن فضا دعا را صادر نموده اند ، توصیف شده است و سپس در کل این مناجات به

مباحثی کلیدی اشاره گردیده است .

کل دعا مشتمل بر چند مضمون اصلی از جمله فراموشی و غفلت از یاد خدا ، نعمات بی حد و

حصر خداوند ، سپاسگزاری و ناشکری ، امید و یأس و محبت خداوند از باب ارزانی داشتن نعمات و

باریدن رحمتش بر بندگان است .

در باب تمامی این موضوعات شرحی مبتنی بر آیات و روایات بیان شده تا معنای معرفتی و اصلی که منظور

معصوم (ع) است، به ذهن متبادر شود . این روش باعث خواهد شد که خواننده محترم پس از خواندن این

رساله ، مفهوم و درک کلی درستی از دعا داشته باشد و با بینش و نگاه تازه ای دعا را مرور نماید . امید

است که اگر استفاده ای از مباحث این رساله شد مؤلف، را از دعای خیر فراموش نسازند .

صفحه	عنوان
1	فصل اول : کلیات
2	۱ - مقدمه
3	۱ - بیان مسئله و اهمیت موضوع و اهداف و انگیزه های تحقیق
3	1-2-1- اهمیت و بیان مسئله
4	1-2-2- هدف و انگیزه
6	1-3-1- بیان سوالات و فرضیات
7	1-4-1- روش تحقیق
8	1-5-1- قلمرو و ساختار تحقیق
9	1-6-1- پیشینه تحقیق
10	1-7-1- چکیده
11	فصل دوم: دعا و مناجات
12	1-2-1- حکمت مناجات و دعا
14	2-2-2- شرایط دعا
15	2-3-2- مناجات و تجلی فقر آدمی
16	2-4-2- دعا و مناجات در فرهنگ دین
17	2-5-2- ذلت در برابر خدا
18	2-6-2- مراحل درخواست مودبانه از ذات باری تعالی
18	2-7-2- انبیاء و آداب نیایش
20	2-8-2- اهمیت مناجات در مکتب شیعه
21	2-9-2- اعتبار سندی و متنی مناجات خمسه عشر
22	2-10-2- دعا در آیات وحی

11-2-دعا در پرتو روایات
23

12-2-داستانهایی در مورد دعا
25

فصل سوم: امام سجاد (ع)
27

1-3-زندگینامه امام سجاد در یک نگاه
28

2-3-مشروح زندگی امام سجاد(ع)
28

3-3-آثار منسوب به امام سجاد(ع)
31

فصل چهارم: متن و ترجمه مناجات الشاکرین
33

فصل پنجم: مضامین مناجات الشاکرین
38

5- بررسی متنی و محتوایی مناجات الشاکرین
39

41 1-5-فراموشی و غفلت

41 1-1-5-نسیان

42 1-1-1-5-نسیان طبیعی

42 2-1-1-5-نسیان مادی

43 3-1-1-5-نسیان عمدی

44 2-1-5-غفلت

46 3-1-5-سهو

46 1-3-1-5-سهو قابل بخشش

46 2-3-1-5-سهو موجب عذاب

4-1-5-نسیان خطایی (سهوی) و عمدی
47

47 1-4-1-5-نسیان خطایی

48 2-4-1-5-نسیان عمدی

50 5-1-5-ذکر

1-5-1-5-رابطه ذکر و نسیان
53

5-1-6-1-رفاقت با شیطان

59

5-1-6-2-قصاوت قلب

5-1-6-3-زندگی مشقت با و بی برکت

5-1-6-4-اضطراب و تزلزل

5-1-6-5-نابینایی در آخرت

63

5-2-شکر

63

5-1-2-حقیقت شکر

69

5-2-2-شکر در مقام عمل

5-2-3-رابطه شکر و ابتلاء

72

5-2-4-شاکرین واقعی

74

5-2-5-شکر گذاری چگونه!؟

5-2-6-شکر در آیات وحی

5-2-5-شکر در پرتو روایات

83

5-3-نعمت

5-1-3-معرفت به نعمت های الهی و موانع آن

5-1-1-عدم شناخت منعم

85

5-1-3-2-عدم شناخت نعمت و ارزش آن

5-1-3-3-خود را مستحق اعطای نعمت دانستند

86

5-1-3-4-غفلت از نعمت ها

5-1-3-5-مقایسه نادرست نعمت ها

86

5-2-3-بقای نعمت

88

5-3-3-افضل النعم

89

5-1-3-3-نعمت خلقت و آفرینش

- 90 2-3-3-5-نعمت عقل
- 91 3-3-3-5-ابتلا و امتحان
- 92 4-3-3-5-نعمت هدايت
- 4-3-5-جايگاه مهر و محبت الهی به بندگان
93
- 93 1-4-3-5-محبت در خلقت
- 94 2-4-3-5-محبت در تشریح
- 94 3-4-3-5-محبت در آخرت
- 5-3-5-علائم و نشانه های محبت الهی به بندگان
97
- 97 1-5-3-5-پند پذیری
- 2-5-3-5-زیبایی و نیکویی عبادت
97
- 98 3-5-3-5-دوستی امانتها
- 4-5-3-5-آرامش و بردباری
98
- 5-5-3-5-راستی و راستگویی
99
- 6-5-3-5-بغض مال و کوتاهی آمال
99
- 7-5-3-5-قلب سلیم و خلق قویم (پایدار)
100
- 8-5-3-5-الهام راه رشد و توفیق طاعت
100
- 100 9-5-3-5-سخاوت و شجاعت
- 101 10-5-3-5-بغض نفس
- 6-3-5-اثر محبت بر باطن مومنان
102
- 7-3-5-محبت از نگاه محبان
103
- 4-5-امید و ناامیدی
106
- 1-4-5-حقیقت امیدواری و مقدمه ای بر مفهوم امید
106
- 2-4-5-اهمیت امید و آرزو در اسلام
107

3-4-5-اقسام امید و آرزو
108

4-4-5-آفات امید و آرزو
108

111 5-4-5-آخرین امید

113 6-4-5-رجاء (امید)

7-4-5-امید به رحمت الهی
114

8-4-5-امید مایع حرکت انسان
115

9-4-5-یاس و ناامیدی
118

10-4-5-امید از نگاه امیدواران واقعی
122

11-4-5-امید در آیات وحی
125

12-4-5-امید در پرتو روایت
128

This document was created using
Smart PDF Creator
To remove this message purchase the
product at www.SmartPDFCreator.com

فصل اول

کتابت

This document was created using
Smart PDF Creator
To remove this message purchase the
product at www.SmartPDFCreator.com

قرآن کریم در موارد فراوانی به جایگاه و منزلت دعا و مناجات اشاره کرده است از جمله آیه شریفه

« وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ^۲ »

« و پروردگارتان گفت: مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم ، آنان که از عبادت من تکبر ورزند ، به

زودی خوار و رسوا به دوزخ درآیند . »

اهمیت ادعیه از آن جا روشن می گردد که انسان بنا به فطرت نیاز به ارتباط با موجودی فوق

خویشتن را دارد و نیاز به بنده بودن محض در برابر خدایی که مظهر قدرت تمام هستی است .

هرچه انسان در کنار این قدرت لایزال ، کمتر به قدرت های مادی و ماسوایی توجه کند و قدرت

های دیگر را در ذیل حضرتش ببیند ، مخلص تر می گردد . دعا مسیر بیان این تفکر است . پس بعد هرچه

بیشتر اظهار عجز و فقر کند و در توحید به مقام بالاتری دست یازد ، مناجات او نیز خالص تر شده و باعث

قرب بیشتر اوست .

در میان ادعیه مأثوره از ناحیه ائمه اطهار (ع) به عنوان خالص ترین بندگان ، « مناجات خمس

عشره » نمونه ای است که در این رساله ابتدا و به اختصار اعتبار سندی و متنی آن بررسی می گردد و سپس

قسمتی از این مناجات تحت عنوان « مناجات الشاکرین » به تفصیل مورد مطالعه قرار گرفته و بسط داده می

شود .

۱-۲- بیان مسئله و اهمیت موضوع و اهداف و انگیزه های تحقیق پیرامون آن :

خداوند سبحان در سوره مبارکه آل عمران می فرماید :

« وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ^۳ »

« و تفسیر واقعی و حقیقی آنها [متشابهات] را جز خدا و استواران در دانش [چیره دستان در بینش

[نمی دانند . »

به گواه کلام وحی راسخون یا همان ائمه اثنی عشر(ع) تنها کسانی هستند که می توانند دستور مکتوب وحی را تبیین کنند و چه جایی بهتر از دعا که متن به هم تنیده ای است سرشار از مضامین قرآنی و اندیشه راستین اسلام که با جملاتی ساده و بی تکلف ، مسیر تفکر عامه مردم و این که به چه چیزی و چگونه بنگریم را از منظر نگاه معصومین (ع) روشن می کند .

« چشمها را باید شست ، جور دیگر باید دید .»

تحلیل نگرش ائمه هدی (ع) با تحلیل سخنان ایشان تا حد زیادی میسر است . در میان ائمه طاهرین (ع) حضرت سیدالسادین امام زین العابدین (ع) امامی است که با توجه به شرایط سیاسی زمان ایشان و اختناق موجود در آن برهه از تاریخ ، ادعیه زیادی از جانب ایشان منقول است . از این رو ادعیه منقول از حضرتش (ع) جای بحث و بررسی بیشتری دارد .

یکی از جهات اهمیت این رساله این است که موضوع مورد بحث از جانب امام معصوم (ع) به

عنوان الگوی مؤمن واقعی روایت شده است و دیگر وجه اهمیت آن موضوعات محتوایی آن است که برخی چون نعمت سخن درباره آن فراوان است و ابعاد مهم و وسیعی دارد و برخی از موضوعات محتوایی

هم ، علیرغم اهمیتش ، کمتر مورد توجه محققین و پژوهشگران قرار گرفته مانند شکر که قرآن کریم هم

کوچکی اهمیت شکر در نظرها را گوشزد می کند ؛

« أَعْمَلُوا أَلَّ دَاوُودَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ »

ای خاندان داود ! به خاطر سپاس گزاری [به فرمان ها حق] عمل کنید و از بندگانم اندکی

سپاسگزارند .

۱-۲-۲-هدف و انگیزه :

در جامعه امروز و دنیای کنونی با مہجوریت دین و قرار گرفتن آن در سایه سایر علوم به روشنی شاهد کم فروغ شدن این چراغ هدایت و بی اهمیت جلوه دادن آن از جانب برخی معاندین و دین ستیزان و پیروی نادانان از این رویکرد ، هستیم .

تنها راه حل این مشکل ایجاد ایمان راسخ و دینداری توأم با معرفت در وجود آحاد جامعه است تا با کوچکترین نسیمی از راه حق پا نکشند. اگر با یک موضوع برخورد عمقی شود و سخن از کیفیتِ فهم باشد نه کمیت ، معرفت در آدمی ریشه می دواند .

امام صادق (ع) می فرماید : در زمان غیبت حضرت ولی عصر (عج) کسی که دینش را نگه دارد

همچون کسی است که خار درخت قتاد را با دست بتراشد ، کدام یک از شما قدرت دارد که خار آن

درخت را به دستش نگه دارد ؟^۴

پس از اهداف این رساله ، شرح و بسط یکی از فصل های مناجات خمس عشره تحت عنوان

مناجات الشاکرین است که علیرغم حجم دو صفحه ای آن ، در رابطه با مسائل مهمی سخن می گوید که در

قرآن حول آن ها بحث شده است . شناخت و معرفت به این موضوعات و کیفیت را ملاک عمل دانستن ،

^۴-سبأء/ ۱۳

^۵-طوسی / غیبہ / ص ۵۷

باعث می شود شبهات در مورد این مسائل برای آدمی حل شود و این مبنای ایجاد ایمان قوی و پایدار و

راسخ در عصر غیبت است .

۱-۳- سؤالات و فرضیات مطرح شده که خواننده با مطالعه رساله باید به این حقایق آگاه

گردد .

- چرا دعا می خوانیم و اهمیت و جایگاه مناجات و ادعیه در اسلام کجاست ؟

- چرا از یاد خدا غافل می شویم و علت این فراموشی چیست ؟

- مفهوم حقیقی شکر از نگاه دین چیست و با توجه به نام مناجات، «شاکرین» چه کسانی هستند ؟

- امید و رجاء به خداوند رحمان از چه روست ؟

۱-۴- روش تحقیق :

جمع آوری مطالب پایه با مراجعه به کتابخانه های دانشگاه تهران ، کتابخانه حوزه علمیه شاه آبادی سمنان ، کتابخانه دارالحديث قم ، کتابخانه دانشگاه الزهرا (س) و کتابخانه دانشگاه علامه طباطبائی بوده است . همچنین از برخی مطالب در اینترنت استفاده شده که به دلیل این که اکثر مطالب اینترنتی دارای پاورقی های مناسب و آدرس دهی به منابع اصلی نیستند، کمتر مورد توجه قرار گرفت .

در تحلیل و جمع بندی و تنیدن مطالب به یکدیگر نیز از روایات ذیل آیات و روایات مرتبط با آنان و نظرات شفاهی برخی صاحب نظران استفاده گردیده و منجر به نگارش منظم و متقن این پایان نامه شده است .

۱-۵-قلمرو و ساختار تحقیق :

رساله حاضر در بررسی مناجات ششم از مناجات خمس عشره معروف به مناجات الشاکرین بر

اساس آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) در پنج فصل تنظیم شده است .

-فصل اول : کلیات است که شامل مقدمه ، بیان مسئله و اهمیت موضوع ، اهداف و انگیزه نگارش

رساله ، روش تحقیق ، قلمرو و ساختار ، همچنین پیشینه تحقیق و در پایان چکیده مطالب می باشد .

-فصل دوم : در بیان اهمیت مناجات و ادعیه و بررسی سندی و متنی مناجات خمس عشره و

بررسی جایگاه دعا در اعتقادات اثنی عشریه .

-فصل سوم : در بررسی زندگانی امام زین العابدین (ع) به عنوان صادر کننده دعا و شناخت از

اوضاع زمان ایشان و فضایی که حضرت (ع) دعا را در آن نگاشته اند .

-فصل چهارم : اختصاص به متن اصلی دعا منقول از مفاتیح نوین و ترجمه آن به قلم حضرت

آیت الله مکارم شیرازی (دامت برکاته) دارد .

-فصل پنجم: بررسی محتوایی (مضامین) مناجات الشاکرین است که مشتمل بر چند موضوع

اصلی است که با بررسی آن ها صورت کلی مناجات شکل می گیرد .

۱-۶- پیشینه تحقیق :

مطابق جستجوهای که در کتابخانه های ذکر شده و شبکه اینترنت به عمل آمده است ، تاکنون

رساله ای که اختصاصاً در مورد مناجات الشاکرین بحث کرده باشد ، مشاهده نگردید . اما کتابی تحت

عنوان « شرح مناجات خمس عشره » نوشته آقای دکتر اسماعیل منصوری لاریجانی به رشته تحریر درآمده

که تمامی پانزده دعای این مناجات عظیم القدر را شرح مختصری نموده است .

البته در رابطه با شکر و مخصوصاً انواع نعمت های الهی کتب و پایان نامه های مختلفی نوشته شده

است . ضمناً کتابی با عنوان شرح مناجات خمس عشره نوشته آیت الله میرزا حبیب الله کاشانی به رشته

نگارش درآمده است .

۱-۷-چکیده :

« وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ »^۶

« و جن و انس را جز برای این که مرا پرستند، نیافریدیم . »

هدف آفرینش ، عبادت حضرت باری تعالی است و از بهترین روش های عبادت او دعا است . دعا

کیمیایی است که ائمه اطهار (ع) جهت قرب به ذات حضرت اله به دست ما داده اند.

مناجات خمس عشره از بهترین ادعیه منقول از امام چهارم (ع) است که مشتمل بر پانزده مناجات

است که در این رساله مناجات الشاکرین بررسی شده است . ابتدا شرایطی که امام چهارم سیدالساجدین

زین العابدین (ع) در آن فضا دعا را صادر نموده اند ، توصیف شده است و سپس در کل این مناجات به

مباحثی کلیدی اشاره گردیده است .

کل دعا مشتمل بر چند مضمون اصلی از جمله فراموشی و غفلت از یاد خدا ، نعمات بی حد و

حصر خداوند ، سپاسگزاری و ناشکری ، امید و یأس و محبت خداوند از باب ارزانی داشتن نعمات و

باریدن رحمتش بر بندگان است .

در باب تمامی این موضوعات شرحی مبتنی بر آیات و روایات بیان شده تا معنای معرفتی و اصلی

که منظور معصوم (ع) است، به ذهن متبادر شود. این روش باعث خواهد شد که خواننده محترم پس از

خواندن این رساله، مفهوم و درک کلی درستی از دعا داشته باشد و با بینش و نگاه تازه ای دعا را مرور

نماید. امید است که اگر استفاده ای از مباحث این رساله شد مؤلف، را از دعای خیر فراموش نسازند.

فصل دوم

دعا و مناجات